

Intervju Sodobnosti: Josip Vidmar

Josip Vidmar

Branko Hofman

»Ego se ne stara...«

Malo prej, ko sva začela govoriti, sem omenil nekaj slovenskih pisateljev, ki so že dopolnili ali prekoračili osemdeset let — Danilo Lokar jih ima na primer že precej čez devetdeset. A še preden sem misel navezal na vaša leta, ste pripomnili: »Starost je grda.« To ste rekli zelo neosebno, stvarno, kot da ne gre za dejstvo, ki usodno pogojuje tudi vaš življenjski položaj. In spomnil sem se, da opisujete v Obrazih, kako ste šli zadnji dan pred odhodom na osvobojeno ozemlje — bilo je 8. maja 1942 — k Rihardu Jakopiču po slovo. Rekel vam je: »No, ne želite si čakati starosti. Starost je grda.« Ponovili ste torej misel, ki vam jo je pred davnimi leti izrekel Jakopič.

Še danes ga slišim, s kolikšno prizadetostjo je to rekel. To ni bil vzdih utrujenega človeka, to je bila bolečina umetnika, ki obložen s stiskami in tegobami ne more več delati in zato občuti podvojeno breme let.

In kako občutite starost vi?

Zdi se mi, da posebno lepa ni, ampak je znosna. Končno nam ne preostane drugega, kot da jo prenašamo. Ima pa starost tudi pozitivne strani, denimo, človek v letih je do marsičesa bolj objektivni.

Do česa?

Do tistih pojavov življenja, ki jih v mladosti presoja zelo strogo, dejal bi, z nekakšnimi absolutnimi merili. V starosti postaja do njih uvidevnejši in to na neki poseben način lajša življenje.

Katere pojave imate v mislih, ko pravite, da jih mladost zelo strogo presoja?

Vse pojave življenja, ki so tako ali drugače povezani s človekovo moralo, kot na primer poštenost pri ocenjevanju lastnega in tujega dela. Potem imam v mislih erotiko. Mladost je erotični sili neprimerno bolj izpostavljena, podvržena in od nje tudi odvisna, vsa je nekako vklenjena vanjo, medtem ko je starost v razmerju do nje svobodnejša in glede njenih negativnih pojavov tudi strpnejša ter prizanesljivejša v sodbah. Na svet gledam danes mirno, dejal bi, v pravem pomenu besede sine ira et studio. In z nekim, če lahko dopolnim misel, ne posebno veselim in smehljajočim se odnosom.

Tudi do svojih življenjskih zmot?

Do svojih zmot, teh temnih strani življenja, ima človek drugačen odnos kot do svetlih. Mlad človek je strožji do njih, težje si jih odpušča kakor zmote drugih. Kako bi te zmote opredelil, pa bi vam težko definiral, ker so življenjske situacije, ki jih pogojujejo, različne in komplicirane.

Omenili ste erotiko. Reči moram, da nisem v nobeni vaši knjigi, v nobenem spisu ali izjavi nikoli zasledil nobenega stavka, ki bi neposredno ali posredno namigoval na vaše osebne ljubezenske skušnje. Kadarkoli omenjate erotiko, govorite z moralno zavezanostjo o njej kot o višji stopnji človekove duhovne zavesti, govorite z jezikom moralista in ne senzualista. Da niste imeli ljubezenskih doživetij, seveda ne verjamem, zato se sprašujem, kakšne so bile te skušnje, da o njih nikjer ne govorite?

Bil sem vzgojen v zelo strogi erotični morali. In nikoli nisem čutil potrebe govoriti o svojih erotičnih skušnjah. Erotiko sem doživljal kot nekaj zelo intimnega, samo meni in mojemu čustvovanju namenjenega, kajti erotika sodi na področje človekove absolutne zasebnosti, ki druge ne zanima.

Pa vendar se ljudje, posebno v mladosti, radi postavljajo z resničnimi ali umišljenimi ljubezenskimi skušnjami.

To ni zame nikoli eksistiralo.

Se pravi, da niste poznali postavljaštva?

Ko že teče beseda o postavljaštvu, naj povem, da je moje edino postavljaštvo, ki se ga spominjam iz rane mladosti, bilo vezano na srečanja s smrtjo.

Kako naj to razumem?

Ljudem sem rad pripovedoval, kako premišlujem o smrti, kako jo doživljam, kako me navdaja z grozo. Takrat, imel sem morda petnajst let, sem z neponarejeno bolečino pubertetnika travestiral Župančičevo pesem Raznim poetom.

Se spominjate svoje priredbe?

Spominjam se:

»Vi drugi imate ljubice,
vi drugi imate denar,
jaz pa imam svojo misel na smrt
in kaj mi vse drugo je mar!«

S tem sem skušal verjetno zbuditi pri ljudeh določeno všečnost, saj so bila to leta, ko želiyo mladi ljudje tako ali drugače imponirati.

Kasneje niste imeli več te potrebe?

Ne. Kasneje se je vse moje prizadevanje koncentriralo na razumevanje stvari in fiksiranje resnice. Leta in okoliščine — pri tem imam v mislih predvsem prvo svetovno vojno, ki me je, mladeniča, neusmiljeno vrgla iz melanholične letargije v trdo in kruto resničnost — so storile svoje; nehal sem se spogledovati s smrtjo in začel odkrivati druga obzorja.

Čisto drugače kot v mladosti gledate na smrt v »Mrtvaškem plesu«; tu se vam kaže kot neizbežen konec vsega živega. To preprosto misel projicirate skozi dialektično optiko vsesplošne pojavnosti z nekakšnim hladnim razumom, ki odklanja vse, kar je zunaj skušnje in praktičnega spoznanja. Na kratko rečeno: o smrti govorite nekam poenostavljeno in enostransko, kot bi šlo za nekaj, kar ne more posebej zaposliti človekove notranjosti.

V tako visoki starosti, kot sem jaz, se človek predvsem umiri z mislijo, da bo treba umreti. Misel na smrt ga ne navdaja s tolikšno bolečino in grozo kot v mladosti, ko začenja živeti. Človekova duševna in telesna energija, intenziteta njegovega doživljanja in sprejemanja, vsa njegova fantazija in senzualnost — vse teče v mladosti po drugih tirnicah kot v mojih letih. Zelo živo se spominjam, kako me je prizadelo, ko je Krleža nekoč — sedel je na temle naslonjaču kot zdajle vi — brez prehoda in uvoda vzdihnil, dasi ni bil človek vzdihovanja: »Bilo bi zelo žalostno, če bi imelo človekovo življenje povsem enak smisel kakor življenje amebe.« — To je eden od aspektov tega odnosa. Drugi pa je ta, ki ga še danes občutim, kadar razmišljam o stvari: najsi bo smrt dokončen prehod v nič ali prehod v kakšno drugo eksistenco, oboje je enako strašno, ker predstavlja ta prehod v vsakem primeru tisto razvrednotenje človekove biti, ko je treba zapustiti vse, kar nam je drago, in oditi v nekaj, kar je nič ali kar nam je popolnoma neznano in tuje. In ko sem o vsem tem premišljeval, sem se zgrozil, kako je predstava o večnem življenju prav tako grozna kot o večnem niču.

Zakaj se vam zdi predstava o večnem življenju grozna?

Grozno se mi zdi, če gledam na stvar sub specie aeternitatis, nenehno prehajanje v nova in nova življenja ali stanja. Kajti večno življenje pomeni življenje brez konca, pomeni zmeraj novo rojevanje in novo umiranje, torej permanentno prilagajanje. Že v tem življenju sem se težko znašel in groza me je, če pomislim, da bi moral v novem življenju iskati nove poti in nove koordinate za svojo eksistenco. To, o čemer govoriva, so objektivno seveda faze, subjektivno pa fantazije.

Pravite, da ste se težko vključili v življenje. To večkrat omenjate tudi v svojih Obrazih, recimo, ko govorite o Karlu Dobidi in tistih treh, štirih mesecih, ki sta jih skupaj prebila na Dunaju po razpadu Avstrije. Tisti čas označujete kot »nerazčiščen spor s samim seboj: kdo sem, kaj sem, kaj bi mogel biti in kaj po vsej verjetnosti bom?« Podobno se sprašujete ob srečanju s Franjom Bašem, kasnejšim zgodovinarjem in etnografom, ki je vedel, kaj hoče in ni dvomil glede izbire poklica: »Jaz pa? Kam? Kako? Ali res ni v meni poklica? ...« Ta pobitost in omahljivost, ki vas je spremljala ob koncu prve svetovne vojne, se ne sklada s tisto predstavo, ki jo imamo o samozavestnem, avtoritativnem, vedno v svoj prav zagledanem Josipu Vidmarju. Kaj se je takrat dogajalo z vami?

Takrat sem preboleval utrujenost po fronti, po dolgem ruskem ujetništvu, po razburljivih dogodkih oktobrske revolucije in po vsakršnih homatijah, ki sem jim bil priča v štiriletni vojni. Bil sem utrujen, več let odrezan od doma in Slovenije, moralno izčrpan, pobit; živel sem z občutkom odrinjenosti in brezperspektivne prihodnosti. To občutje me je bremenilo že v ruskem ujetništvu in skušal sem se ga znebiti tako, da sem zahajal v družbo. V nekdanjem Jekaterinoslavu, kjer sem preživel več kot leto dni, so me mnogi zaradi moje intelektualnosti imeli za Žida in me vabili na dom. Med židovskim prebivalstvom mesta sem tako nehote postal znan in vključen v njihovo družabno življenje, vendar mi vse to ni pregnalo notranje praznine, ki me je do kraja izčrpavala.

Kaj vas je dvignilo iz te letargije?

Izredno gentlemansko vabilo dr. Glonarja k sodelovanju pri Ljubljanskem zvonu, potem ko sem napisal uničujočo kritiko o njegovem prevodu Gaudeamus, komedije Leonida Andrejeva. Predlagal mi je namreč, naj bi v Ljubljanskem zvonu, ki ga je takrat urejal, prevzel referat za ruske prevode. Ta kavalirska gesta človeka, čigar delo sem vestno spremljal, me je resnično prevzela in ponujeno nalogo sem z veseljem sprejel. S tem je bila moja kriza rešena.

Se pravi, da je bilo delo osnovni dejavnik za uveljavitev vaše aktivnosti? To seveda pomeni, da vključujete delo med moralne prednote.

Razumljivo. Delo je smisel življenja in izpolnjevanje smisel pomeni: polno živeti.

Sodeč po tej definiciji, ste v desetletjih po prvi svetovni vojni vsekakor polno živeli: pisali ste gledališke ocene, kritike literarnih del,

ustanavljali in ukinjali literarne revije (Kritika, Trije labodi), prevajali, objavljali eseje in kritične študije, se zapletali v estetsko nazorske in narodnostno kulturne polemike — preveč je vsega, da bi nadrobno našteval — toda hkrati vam ni uspelo, da bi bili svoj socialni status fiksirali v takratne družbene razmere.

Res je, do štiridesetega leta starosti sem bil brez službe. Potem sem dobil mesto dramaturga v gledališču.

Vam je to mnogo pomenilo?

S svojim dotedanjim kritičnim delom sem dosegel precejšen ugled v slovenskem kulturnem življenju, bil sem upoštevan kritik, kar so mi priznavali tudi tisti, ki se z mojimi estetskimi nazori in kritičnimi presojami niso strinjali. Mesto dramaturga potemtakem ni moglo v kulturnih sferah kaj bistveno dvigniti moje veljave, dasi je precej utrdilo moj socialni status, saj sem končno v optiki etabliranih struktur končno le postal »redni« član družbe.

Je to ustrezalo vašemu boemskemu značaju?

Boem nisem bil nikoli, dasi sem veliko zahajal v boemsko in njej sorodno družbo, imel med boemi veliko prijateljev in ohranil svetle spomine nanje.

Kaj vas je pritegovalo v ta krog?

Notranja svoboda teh ljudi, njihovo širokosrčno gledanje na življenje, predvsem pa neka brezbržnost nasproti dobrinam življenja, zlasti tistim, ki jih meščanski svet tako visoko ceni. Notranja svoboda te družbe, ki bi jo označil, da je pravzaprav nekakšna sproščena in radoživa zavest o smislu življenja, pa daje veliko prednost pred vsako meščansko družbo.

Morda se vam bo zdelo, da preskakujem v tem najinem pogovoru s predmeta na predmet in se zgubljam v nepomembnih nadrobnostih, vendar mi verjemite, da ne počenjam tega iz zadrege, temveč z določenim namenom: rad bi namreč izpod plasti, ki so fiksirale danes že skoraj zgodovinsko podobo Josipa Vidmarja, zluščil nekaj osebnih prvin, nekaj vaših značajskih potez in si razložil nekatera nasprotja vaše nič kaj pregledne osebnosti. Zato vas ne bom spraševal o vaših umetnostnih nazorih in literaturi, saj ste vse to v svojih številnih knjigah, esejih in kritikah sami do nadrobnosti osvetlili, prav tako ne o vašem političnem delu in življenjski poti, ki se je v letih pred drugo svetovno vojno vse bolj prepletala z družbenimi tokovi slovenskega naprednega gibanja. Tudi tisto, kar je sledilo jugoslovanski katastrofi leta 1941, je znano: okupacija, čas Osvobodilne fronte, ilegalno delo, partizanstvo, vaša vloga v osvobodilnem gibanju. — Kako ste ukrotili svoj samovoljni individualizem in se podredili nalogam, ki so vam bile odmerjene?

Tudi o tem sem nekaj malega že spregovoril v zapisku o Borisu Kidriču, kjer oživljam spomine na najina srečanja in sodelovanje. Odločitev se mi je zdela samoumevna: v vojni smo, ki ne pozna usmiljenja

in ki hoče ta rod uničiti. Tu imamo Osvobodilno fronto, ki jo vodi partija, imamo vodstvo, ki vsakomur določa njegovo delo in mesto, tudi meni. Premislek o tej moji odločitvi se je vezal tudi na spoznanje, da partija navsezadnje ni samo partija, marveč v prenekaterem smislu očitna volja naroda ali zmeraj zavest o pravem interesu naroda. Zavedal sem se, da je treba biti pri tako velikih stvareh do kraja skromen in objektivni, zato sem sprejel, kar mi je bilo naloženo, z zavestjo, da ravnam kot razsoden in discipliniran borec za veliko stvar osvoboditve in revolucije.

Prva svetovna vojna vas je moralno izčrpala in navdala z občutkom brezperspektivne prihodnosti, druga vas je človeško in družbeno prekalila: iz nje ste se vrnili z mero in veljavo, ki ste si jo ustvarili s svojim političnim delom. Obe vojni sta bili krvavi, obe zvrhani z nasiljem, trpljenjem in umiranjem, v obeh ste bili izpostavljeni trdim udarcem, pa vendar vas je prva čisto drugače zaznamovala kot druga: v svobodo ste stopili kot zmagovalec, kot eden tistih, ki so v danih okoliščinah in po svojih močeh sooblikovali zgodovino. Kako si razlagate to?

Prva svetovna vojna je bila za nas vse razvite in zavedne Slovence osovražen boj za tuje in že vnaprej zgubljene interese habsburške dinastije. Nobenega smisla ni imela, razen tistih političnih in vojaških interesov, ki so težili po uničenju nemške diktature v evropskem prostoru. Poyrh vsega sem bil v prvi svetovni vojni prisiljen obleči vojaško suknjo, medtem ko sem šel v drugo svetovno vojno prostovoljno, iz globokega prepričanja in občutka dolžnosti. Ti dve, popolnoma različni poziciji, pa bistveno pogojujeta človekovo odpornost in sposobnost za prenašanje trpljenja in tako si razlagam, zakaj me doživetja v drugi vojni niso tako zaznamovala kot v prvi.

Po vojni ste bili dolga leta na visokih položajih. Vplivnih. Kaj vam pomeni oblast?

Nič. Oblast mi ne pomeni nič in je tudi nisem imel. Morebiti sem imel določen vpliv na vodilne ljudi naše revolucije, vendar oblasti nisem imel nikoli nobene.

Imeti vpliv na vodilne ljudi se kaže mojim očem tudi kot posredna oblika oblasti. Poleg tega nimam v mislih samo politične oblasti, temveč tisto socialno ali duhovno pozicijo, s katere lahko vpliva posameznik na usodo drugih, si jih podreja ali jim daje občutek podrejenosti, izvaja nad njimi pritisk ali z njimi manipulira. V tem smislu ste kot dolgoletni predsednik Slovenske akademije znanosti in umetnosti vsekakor imeli oblast.

Ta moja oblast se je kazala v tem, da sem lahko koga nastavil, če je bilo mesto prosto. Lahko sem tudi vplival na izvolitev tega ali onega med člane SAZU, toda odločati o članstvu nisem mogel. Nikoli nisem izkoriščal oblasti, da bi izvrševal pritisk ali da bi komurkoli škodoval. Glede tega imam čisto vest in si nimam nič očitati. Kot se nisem potegoval za naklonjenost posameznikov, tako tudi nisem zahteval od članov SAZU, da bi mi izkazovali kakršnokoli osebno spoštovanje.

Ste dovzetni za laskanje?

Laskanje je neodgovorno početje in lahko samo škoduje tistemu, ki mu je namenjeno. Jaz sem skoraj nedostopen za to.

Zakaj vam potem ljudje laskajo?

Ali mi res?

Spominjam se tiskovne konference ob izidu vaše knjige »Mrtvaški ples«. Konferenca je bila v prostorih Slovenske akademije znanosti in umetnosti; prišli so člani SAZU, prišli so politični predstavniki, univerzitetni profesorji, uredniki, pisatelji, novinarji — vse je bilo na protokolarnem nivoju: pridušeno in svečano. Na konferenco sem prišel z določenim mnenjem o knjigi, ki sem jo medtem že prebral: zdela se mi je — razen uvodnega poglavja, ki me je pritegnilo z izpovedno neposrednostjo — nekakšna antologijska panorama, ki dovolj naključno in neobvezno odkriva motiviko smrti v slovenski liriki. O knjigi, skratka, nisem imel dobrega mnenja in ga še danes nimam. Zato me je tembolj presenetil hokuspokus, ki sem mu bil priča: pri tem nimam v mislih servilnosti, ki so jo mnogi kazali nasproti vam, temveč govorjenje vsesplošno priznanih literarnozgodovinskih avtoritet, ki so tekmovalle med seboj, kdo bo višje in bolj laskavo in bolj v superlativih ocenil vaše delo. Prepričan sem, da bi čisto drugače govorili, če bi ne bili predsednik SAZU.

Nekaj laskanja je bržkone res bilo, vendar se me ni dotaknilo. Besede, ki nimajo resnične teže, mi gredo — kot pravimo Slovenci — skozi eno uho noter, skozi drugo ven.

To ste rekli zelo superiorno.

Uporabil sem pregovor, ki nam služi v vsakdanjem pogovoru. Glede moje superiornosti se motite.

Morda se res motim. Verjetno so to ostanki moje skepse do vas. V tem neposrednem pogovoru vam moram namreč priznati, da sem dolga desetletja zavzemal a priori negativno stališče do vas. Še pred leti me niso mogli ne prijatelji ne znanci pregovoriti, da bi vas vključil v svojo knjigo »Pogovori s slovenskimi pisatelji«, čeprav sem se zavedal, da bi knjiga z vašim pričevanjem samo pridobila v izpovednosti. Rekel sem si: Ne bom podpiral Vidmarjeve nečimrnosti, nadutosti in superiornosti, saj je dovolj drugih, ki to počno. Zato tudi nisem nikoli iskal vaše družbe ne na penklubovskih srečanjih ne na pisateljskih zborih. Potem sva se po naključju srečala pred dvema letoma na knjižnem sejmu v Cankarjevem domu in se nehote zaklepetala. Temu je sledilo še nekaj naključnih srečanj na raznih sprejemih in prireditvah in moj prvotni odnos do vas se je začel spreminjati: pod navidez hladnim in protokolarnim videzom sem odkril dovolj pristnih vzgibov za sporazumevanje in družabnost. In zanimivo: s tem ko sem se znebil apriorističnih predsodkov do vas, sem začel tudi drugače gledati in ocenjevati vaše delo.

Ta odnos, ki ste ga imeli do mene, ima veliko ljudi. Tudi moj brat Milan je v svojih Spominih zapisal, češ da imam večvrednostni kompleks in da »prav lahko priznavam, da je Josip mirnejši, preudarnejši in prav gotovo mrzlejši od mene...« K vsemu temu moram seveda reči, da že sedemdeset let ne ocenjujem več samega sebe, dasi se jemljem zelo resno in si tudi želim, da me drugi jemljejo resno. Konec koncev je vtis, ki ga dajem navzven, postranska zadeva. Poglavitno se mi zdi, da občutim smisel svojega življenja, svojo osnovno dolžnost in naravnost, zelo zanesljivo v sebi, kar mogoče učinkuje na okolico tako kot na vas.

Nisem superioren, sem pa kritičen in bojim se, da nekateri to zamenjujejo. Če pogledate moj spis o Otonu Župančiču, boste opazili, da sem ga izredno spoštoval in cenil, hkrati pa sem bil tudi zelo kritičen do njegovega dela, a nikoli superioren, razen v nekaterih stvareh, kjer sem bil spretnejši od njega. Ljudje, ki se uveljavljajo s svojim razumom, lahko sicer ustvarjajo tak vtis, vendar pa prava vrednost ni razum, temveč jasnost o samem sebi. Župančič mi je nekoč rekel v obraz: »Vsi Vidmarji ste naduti,« in pri tem mislil mene in brata Milana, čeprav je bil Milan mindervertik, ki je s superiornim vedenjem samo prikrival svoje manjvrednostne komplekse.

Ali imate tudi vi manjvrednostne komplekse?

Nimam manjvrednostnih kompleksov in tudi v mladosti jih nisem imel. Kljub svoji zaprtosti sem odprt človek, miren in preudaren v ocenjevanju samega sebe. Čeprav sem doživljal stvari, ki bi me lahko navdajale z domišljavostjo, me niso nikoli korumpirale. Ali se vam zdi, da nastopam tako, da si ljudje lahko mislijo, češ da sem superioren nad njimi?

V osebnih stikih ste dovolj neposredni in naravni, da lahko pritegnete in očarate ljudi; to vem iz osebne izkušnje, ki sem vam jo malo prej povedal. Pač pa dobi človek občutek superiornosti, ko prebira vaše spise: v njih je vse tako zanesljivo, neprizivno, dokončno, kot da se nikoli ne motite in se tudi ne morete zmotiti.

To je v naravi mojega dela: kot kritik moram govoriti iz polnega prepričanja. Najti moram tisto iztočnico, ki pravi: tako je in nič drugače. Ne govorim pa rad o stvareh, o katerih nisem prepričan.

Ali ste kdaj napisali kritiko o delu, ki ga niste dobro preštudirali?

Ne. Nekatera dela sem zelo naporno, intenzivno in studiozno obravnaval, preden sem se lotil pisanja, bila pa so tudi dela, ki sem jih a prima vista ocenil, tako jasno so učinkovala name. Zmeraj pa sem instinktivno nosil v sebi zavest, da je pozitivna kritika veliko nevarnejša za ustvarjalca kot negativna. To je nosil v sebi že Levstik.

Ali kdaj govorite o stvareh, ki jih dobro ne poznate?

Morda me kdaj neobvezna konverzacija zapelje v posploševanje in v lahkomiselnost. V govorjenju nisem tako preudaren in strog kot

pri pisanju. Zapisana beseda pa je signum osebnosti in tu ne more biti nobenega sprenevedanja.

Ste morda maščevalni in zamerljivi, in če ste, ali vpliva to na vaše kritično pisanje?

Nikakor ne. Izidor Cankar je nekoč v Slovenski akademiji znanosti in umetnosti dejal: »Znano je, da je treba našega predsednika samo javno napasti, pa boste izvoljeni v akademijo.« Menim, da je to dovolj ilustrativno. Tudi nisem, kot pravijo, »zlopamtilo«, se pravi človek, ki ne zna pozabiti. Tak je bil podzavestno Oton Župančič, čeprav je bil zavestno absoluten gentleman; njegova izjemna občutljivost se je namreč družila z neodpuščajočim trdnim in trdim spominom.

Večkrat me presenečate, kako znate svoja opazovanja strniti v koncizen opis. O Rihardu Jakopiču ste zapisali: »Govoril je o vsem svobodno, zamišljeno, razmišljajoče in nikdar poučno...« In vse je na dlani.

Jakopič je bil sugestivna umetniška osebnost. Zelo živo sem ga sprejemal, občutil sem njegovo govorico in tisto, kar je dajal vanjo. Do osebnosti se zlahka opredeljujem in zato mi tudi ni težko pisati o njih.

Kaj pojmuje pod »umetniškovo osebnostjo«?

Njegov odnos do življenja, do trpljenja, do radosti, do ustvarjanja, odnos, kako se njegov jaz, vsa njegova notranja usoda spoprijema z ustvarjalnimi tiskami, kako jih razrešuje, kaj mu umetnost pomeni in ali je njegovo izražanje res spontano ali samo priučeno. Gre, skratka, za pristnost njegove osebe. Umetnik mora biti, kljub svoji zmedenosti — kar pogosto srečate — zelo pristen in v sebi opredeljen. Jakopič je rekel nekoč, da ne more naslikati nobene pokrajine, če ne pozna ljudi, ki tam živijo. Vidite: to pojmem pod »umetniškovo osebnostjo«.

To bi lahko seveda še z marsičim ilustriral. Lahko pa vse skupaj poenostaviva in rečeva, kot je rekel Oton Župančič, ko sem ga prosil za nasvet, kaj naj ob neki Shakespearovi igri napišem o tem velikem dramatik; rekel mi je: »Jaz bi napisal, da je bil fejest fant.« Najbrž gre res samo za »fejest fanta«.

Kaj sodite o mladih, ki danes nadaljujejo vaše delo? Se vam zdi, da so dovolj odgovorni in strokovno podkovani za naloge, ki jih terja kritika?

Mladi, ki stopajo danes v literaturo, imajo neprimerno več znanja od moje strokovne izobrazbe, žal pa so obremenjeni z ideologijami, tezami in formalizmi, ki krnijo njihovo primarno senzibilnost. Postavljajo si kalupe, nimajo pa toliko odprtosti in sprejemljivosti za bistva kot jaz.

Zadnja leta se mi zdite odprtejši in strpnejši v izjavah.

Lahko, da je tako. Premišlujem, kakšnim različnim procesom in spremembam smo v življenju podvrženi.

Vas lahko vprašam, ali kaj pišete?

Zadnje čase zelo malo delam. In to si očitam.

Zakaj?

Ker ne izpolnjujem dovolj vestno tistih dolžnosti, ki sem si jih naložil.

Zanimivo, kolikokrat uporabljate v pogovoru besedico »dolžnost«.

To je beseda moralistov in mednje sodim.

Hočete reči, da ste v dobri družbi?

V dobri in neprijetni hkrati, saj veljajo moralisti za tečne ljudi.

Rekli ste, da malo delate in da si to očitate. S tem me naravnost spodbujate, da vas vprašam, kaj bi še radi napisali?

Med željami, ki jih imam, je še nekaj neizpolnjenih obljub. Nekoč sem obljubljal, da bom napisal knjigo o zgodovini in knjigo o komunizmu. O komunizmu je zanesljivo ne bom, kriv pa je tega Oscar Wilde. Odkril sem namreč, da je ta avtor predavnimi leti napisal razpravo Človekova duša v komunizmu in v njej izpovedal tisto temeljno misel, ki me je spodbujala k pisanju. Spodbuda je s tem usahnila in z njo želja po pisanju.

Za kakšno temeljno misel gre?

Za tole: socializem je z odpravo zasebne lastnine ustvaril možnosti, ki bodočega človeka postavljajo v tako konstelacijo, da se bo usmeril od svojih k splošnim interesom in da bo s tem tudi svojo energijo izrabljal za skupnost. Ta centralna misel, spodbudna in svetla, je tudi mene spodbudila, da sem se odločil za socializem. S tem, ko to pravim, ne želim biti propagator, čutim le dolžnost, da povem svoje spoznanje.

Kako se počutite kot devetdesetletnik?

Saj se sploh ne počutim kot devetdesetletnik. Vem sicer, da sem toliko star, vem še marsikaj, kar je povezano z leti, ki so se mi nabrala, toda to je zgolj racionalno razmerje do določenih dejstev. Vi pa me sprašujete o počutju, torej o subjektivnem razmerju do samega sebe. In kaj vam naj odgovorim? Rekel bom: nimam občutka, da bi bil devetdesetletnik.

Kako si to razlagate?

»Ego se ne stara,« je menda rekel Freud. Kaže, da se ni zmotil.

Branko Hofman

Tako sem prvič začutil samega sebe in pričel misliti kot jaz, osebno, ne več tako, kakor sem mislil dotlej, brez zavesti o samem sebi. Storil sem ob teh desetih straneh na nepojmljiv način velikanski skok od otroka do človeka, in sem se iz nekdanjega dremotnega brezosebnega polsna zbudil v živo in v svoji novosti pretresljivo osebno zavest. Mahoma sem se občutil kot človeka in sem v tej drami Človeka gledal nekaj sorodnega in svojega. In kakor sem s slastjo podlegel mračni sugestivnosti pisateljevega privida, tako sem še z večjo radostjo opazoval napore svoje misli, da bi se izvila magiji njegove besede in krenila po svoji poti. Strmel sem naivno pri trditvah, kakor da na primer Misel »v trenutkih svoje utrujenosti ustvarja bogove, v času čilosti pa jih meče s prestolov« ali da »je Smrt iz živali naredila Človeka in ustvarila množico bogov, filozofskih sistemov, ved — ključev do svetovnih ugank...« in sem slutil njihovo resnico. A še bolj pomnim svoj prvi neverni smehljaj pri tem branju, ko sem naletel na takole misel: »Grem, da zgorim svetlo in kolikor mogoče globoko razsvetlim temo življenja. In smrt je zame — plačilo.«

V burnih doživljajih in pretresih sem prebil s temi desetimi stranmi kaki dve uri in več. Bilo mi je, kakor da sem do tiste ure tapal po temnem kraju, ki ga nisem poznal. Nenadoma pa sem začutil tukaj v svoji roki luč, slabotno sicer, toda njeni žarki vendarle predirajo temo in mi čarajo pred oči slutnje mogočnega stebrovja, veličastnih obokov v strmem zaletu, navpičnega zidovja, zlatih kupol in zlatih odbleskov — kakor da sem se znašel sam v prostrani katedrali. Bil sem srečen, blažen in tudi ponosen; bilo mi je petnajst let.

Tako mi je bilo popoldne, ki mi je minilo brez deških iger, in to je bila prva vesela polovica tega prebujenja. Druga, trnjeva, me je čakala zvečer. Ko sem legel v posteljo, so se mi jeli utrinjati stavki prebranega besedila. Izmed vsega pa mi je najpogosteje prihajala na misel beseda Smrt in nenadoma mi je ta beseda iz razmišljajočega razuma ušla v čud in zavest vsega telesa. Spoznal sem mahoma z močjo vsega svojega bitja, da bom nekoč umrl, izginil, in sicer kmalu, kajti kaj je človeško življenje! V okrutni bolečini vse svoje narave sem se utapljal v to zavest in sem si v tistih svojih mladih petnajstih letih resnično ruval lase, bil z glavo v zid, da bi z bolečino pregnal strašnejšo bolečino, in sem se vedel kakor kaznjenelec, ki je po nedolžnem obsojen na smrt. Ves v znoju in prepal sem preležal pol noči v tej grozi, ki se ni mogla izčrpati v meni, in sem šele tedaj zaslutil, kaj se pravi biti človek.

Tri leta sem se po tistem dnevu mučil s to pošastjo slednjo noč. Nemara se v treh letih izčrpa vsaka bolečina. Tudi ta se je. Nekega jutra sem se prebudil neobčutljivo za misel na smrt in pripravljen na vse, kar je imelo priti.